

היפנים סוף סוף מדברים יפנית

איך מתבצע חרקירי אמיתי, באיזה נשק ירו הסמוראים והיכן מתרחצים בני האצולה? פרופ' פרדריק קריינס, היועץ להפקה החדשה של "שוגון", מספר כיצד הפכו את רב המכר הישן לסדרת להיט שמקפידה על אחרוני הפרטים ההיסטוריים **רותם קובנר, קיוטו**

1980 נהנו מ-29%-37% צפייה, הגבוהים ביותר לסדרה כלשהי עד אז, אחרי הלהיט "שורשים". גיימס קלאוול, המחבר הבריטי של "שוגון", הודה שהספר "עשה אותו" ואף טען שמדינה מזרחית יכולה הציעה לו מכלית נפט שלמה אם יחבר עליה ספר שיוציא לה מוניטין דומה. קלאוול העדיף להמשיך להתמקד בכתיבת רבי מכר נוספים, אם כי בעיני רבים, "שוגון" נותר הרומן המוצלח ביותר שלו.

ואולם, עם השנים, נקודת המבט של קלאוול, שהתמקדה באורח האנגלי, הפכה לחטוטרת. בשיעור שאני מלמד על התקופה במסגרת המבוא לציוריליזציה היפנית, אני נוהג להקרין קטע מאותה סדרה, תוך מבוכה הולכת וגדלה. כיום היא נראית מיושנת להחריד, אם כי מה שמטריד אותי אינם דווקא הצבעים שדהו או המשחק המלאכותי קמעו, אלא בעיקר נקודת המבט הירוצ'נטרית שלה. "שוגון" עוסק אמנם ביפן, אך בסדרה המקורית שיחקו היפנים תפקיד משני בלבד.

לא עוה. הסדרה החדשה "שוגון" שהפיק ערוץ הטלוויזיה FX, שבבעלות חברת דיסני, מציעה נקודת מבט רעננה ועדכנית לצד סטנדרט ויוואלי חסר תקדים. מאז תחילת שידורה בפברואר, ניכר שהסדרה יוצרת בסיס איתן לגיוס מעריצים חדשים לתרבות היפנית. מבקרים רבים מציינים גם את הדיוק ההיסטורי שהופך את הסדרה לחגיגה לא רק לצופה הממוצע אלא גם להיסטוריון.

הדיוק הזה, כמו גם השינוי בנקודת המבט, אינו מקרי. מפיקי הסרט יצאו לדרך עם סדר יום עכשווי שמבוסס לא רק על קריאה מעמיקה והבנה מרשימה של התקופה, אלא גם ניסיון לאיזון תרבותי ודיוק היסטורי. לצורך כך, הם נעזרו כמובן במומחים. אחד הבולטים שבהם הוא פרופ' פרדריק קריינס, ששימש במשך כשלוש שנים כיועץ הסדרה לנושאים היסטוריים. בשתי הזדמנויות בשבועות האחרונים הוא התראיין למוסף הארץ בקיוטו, ושיתף רשמים מעבודתו עם מפיקי הסדרה וחוויותיו מהסדרה.

כאשר קלאוול לקח לידי את סיפורו האמיתי של הנווט האנגלי בשם ויליאם אדמס, היה לו לכאורה מעט מה להציע. סיפורו של אדמס כבר סופר בפרוטרוט בידי כמה סופרים אחרים, הראשון שבהם יותר ממאה שנה קודם לכן. שא לתי את קריינס – מה אם כן היה בספר שגרם

כל דור וההשראה שלו, ולכל דור יפן משלו. במאה ה-16 חיברו מיסיונרים מהמסדר הישועי שירי הלל ליפן וטענו שזו התרבות המתקדמת ביותר אליה הגיעו. בשנות ה-60 של המאה ה-19 הוכתה אירופה בתדהמה מיצירות אמנות יפניות שהחלו להגיע למערב עם פתיחתה של הארץ מחדש. יצירות אלה היו כה מוקפדות ומקוריות, עד שהן הובילו לגל של הערצה וחקיון, שנודע בשם ג'פוניזם. מיד אחרי מלחמה העולם השנייה, היה זה הספר "החרצית והחרב", פרי עטה של האנתרופולוגית האמריקאית רות בנדיקט, שיצר עניין מחודש בתרבות הזאת, תוך ניסיון להסביר את ההתנהגות היפנית במלחמה.

הרומן ההיסטורי "שוגון", שיצא לאור ב-1975, עמד מאחורי הגל הבא. הספר תיאר את עלילותיה של יפן על סף איחודה מנקודת מבטו של נווט אנגלי, שמגיע אליה על סיפונה של אונייה הולנדית ב-1600. יפן נמצאת באותה עת בשיאה של מלחמה פנימית ממושכת בין שליטים של נחלות פיאודליות, תקופה המוכרת בשם סנג'וקו (מילולית "המדינות הנלחמות"). האורח הור נפגש עם אחד משני המתמודדים העיקריים על השליטה, ומסייע לו במאבק האיתנים שעומד לפתחו. המתמודד, שייצא עם ידו על העליונה, יקבל בהמשך את התואר שוגון (מילולית "מפקד צבא"), כלומר השליט העליון של המדינה כולה, תוך שהוא הופך למקומה של שושלת חדשה שתלוש ביפן עד 1868.

תפקיד השוגון נוצר בסוף המאה ה-12 בתקופה שבה הכוח ביפן עבר סופית למעמד הלוחמים המוכרים בשם סמוראים (או בושיו). עד לשלב שבו הסיפור מתחיל, היו כבר ביפן שתי שושלות של שוגונים, שהאחרון שבהם סיים את תפקידו ב-1573. השוגונים עמדו רשמית בראש מעמד הסמוראים ונשענו על לגיטימציה מצד הקיסר – דמות בעלת משמעות מסורתית ודתית שתפקידה הפוליטי נגזל ממנה בהדרגה עוד קודם לכן.

"שוגון" העניק מפתח לתרבותה של יפן ערב היותה למעצמת על כלכלית. הספר הפך כמעט בן לילה למדריך למתעניינים בסוד צמיחתה מחדש והצלחתה של יפן, ונמכר על תרגומיו הרבים, בעשרות מיליוני עותקים. סדרת הטלוויזיה שנוצרה בעקבותיו וכתה גם היא להצלחה כבירה. חמשת פרקים ששודרו בארה"ב מדי יום בספטמבר

להצלחתו. "קלאוול", הוא ענה, "התמקד בתקופה מאוד קצרה בחייו של אדמס וחיבר בכישרון רב את סיפוריהם של שלושה אישים היסטוריים נפרדים, כולם עם בסיס במציאות. כל אחד מציג נדבך אחר של התקופה."

"הסיפור הראשון", הוא המשיך, "הוא סיפורו של איאסו טוקוגאווה (המכונה בספר ובסדרה בשם יושי טורנאגה – רק), שהפך בסוף שנת 1600 לשליט העליון של יפן ונטל את התואר 'שוגון' שלוש שנים לאחר מכן. השני הוא סיפורו של ויליאם אדמס (המכונה ג'ון בלקת'ורן – רק), ימאי אנגלי שהגיע ליפן כנווט של אונייה הולנדית באפריל 1600. והשלישי והפחות מוכר הוא סיפורו של גרסיה הוסוקאווה (מריקו טודה – רק), בתו של אחד ממנהיגי יפן ואשתו של

היריוקי סנדה בתפקיד יושי טוראנגה ב"שוגון". 2,300 תלבושות נאמנות למקור. צילום: Kurt Tswarrieko/FX / DISNEY

"כנוסף, התאמנו את הסצנה שבה בלקת'ורן מלמד יפנים את השימוש ברובה. באותה עת היפנים כבר היו חשופים לרובים כמעט 60 שנה, עשו בהם שימוש אינטנסיבי בקרבות, ולכן לא היה הגיוני שהוא זה שילמד אותם. אבל גיליתי שההולנדים העבירו תותחים ליפנים כמה שנים לאחר מכן, ולכן עידכנו את הסצנה הזאת כך שבלקת'ורן מלמד אותם את השימוש בתותח".

ספוקו, ההתאבדות הטקסית המוכרת במערב כחרקירי, וזכה אף היא לדגש בסדרה. "זה למעשה תוצר של תקופת אֶדו, שהחלה לאחר האירועים שקלאוויל מתאר. בשנים אלה היא הפכה לאירוע ציבורי שבמרכזו מבתר המתאבד את בטנו. מדובר במוות מכאיב ואטי, גם אם בסופו של דבר זכה המתאבד למכת חסד מאחד

מעטים ירדו לפרטים האלה. לא רק שהיה בספר הרבה מידע מאוד מדויק, אלא שהוא הצליח להכניס את כל ההיסטוריה היפנית לספר אחת. אף על פי שמדובר בבידיון, וקלאוויל אכן שינה את שמות הגיבורים, הספר נושא את רוחה של יפן".

אני תוהה אם הוא מצא גם דברים לא מדויקים בספר. קריינס מתייך. "מה שמיד משך את תשומת לבי", הוא נזכר, "זו סצנת המרחץ המשותף של מריקו ובלקת'ורן. ראשית, לא היו באותה תקופה אמבטיות בגודל הזה – נהגו להרחץ עם דלי מים, חמים או קרים. יותר מכך, זה בלתי נתפס שאשתו של דאמיו – שליט של נחל פיאודלית – תיכנס למרחץ עם אדם זר, לא כל שכן שאינו יפני. קריינס הציע לשנות את הסצנה לריאליסטית יותר, והדבר התקבל.

סמוראי רם־דרג שהתנצרה לאחר נישואיה. הוסר קאווה התאבדה באוגוסט 1600, כאשר מיצונרי אישידה (אישידו), יריבו של טוקוגאוה, ניסה לקחת אותה כבת ערובה. במציאות היא מעולם לא פגשה את אדמס, אך להתאבדות שלה היתה השפעה על הנחישות של הכוחות של טוקוגאוה בקרב סקיהארה, וכך גם על ההיסטוריה היפנית".

השילוב בין שלושת הסיפורים ההיסטוריים לא היה הדבר היחיד שמשך את קריינס. "כשקראתי לראשונה את הספר", הוא נזכר, "עשיתי כבר די הרבה מחקר והכרתי את התקופה היטב. ולמרות זאת, ממש הופתעתי מהעומק של הידע של קלאוויל. לדוגמה, הנווט בלקת'ורן עובר ברחוב באוסקה ומתאר את החנויות עם שולחנות לתצוגה בחזית והסוחר עומד מאחור. כך זה באמת היה.

צילום: רותם קובנר

(Renga), סוגה של שירה משותפת שהיתה פופרית ביפן המסורתית. אדם אחד פותח בשורה קצרה, וכל אחד מהמשתתפים, לפעמים שבעה או שמונה, מוסיף באלתור שורה משלו, וחוזר חלילה. בסדרה הסתפקנו רק בכמה שורות. באופן זה, הצעתי מאות הצעות קטנות שהתקבלו.

קריינס, יליד בלגיה, גדל באנטוורפן. כבר בגן הילדים, הוא נזכר, החלה האובססיה שלו עם ארץ השמש העולה, בזכות כמה ילדים יפנים ששהו במקום עם הוריהם. ליפן הוא הגיע לראשונה בגיל 19 והתאהב. זה היה לפני 35 שנה. קריינס שב לקיטו שנים ספורות מאוחר יותר, עשה בה את לימודי הדוקטורט בהיסטוריה ונישאר לחקור וללמד בה.

האם הוא רואה דמיון כלשהו בינו לבין בלקת'ורן האירופי, גיבור הסדרה? "לגבי בלקת'ורן, אני לא בטוח", הוא מהרהר, "אך לגבי אדמס, הדמות המקורית, אני יכול לומר בוודאות שיש דמיון. כשהגעתי ליפן חשתי כלפיו חיבה. לא היו בה אז הרבה מערכים. ילדים רצו אחרי ברחוב וצעקו 'גא'ג'ין' (זה, מערבי). באותה עת הייתי די בודד וחשתי אפילו הודעות עם אדמס,

"היריוקי סנדה, השחקן היפני שמגלם את טורנאגה ומשמש כאחד המפיקים, הביא עמו בנוסף צוות של מומחים יפנים. גם לו מאוד חשובה השטרט יהיה מדויק. ההשקעה הזאת נרשאת פירות". אכן, ההשקעה בשיחזור מדויק נכרת בכל סצנה. "הסדרה צולמה בוונקובר, ולא ביפן, בין השאר עקב הקורונה", קריינס מספר, "והצילומים נערכו באולפן ענק בבית חרושת נטוש. אין אולפן בגודל כזה ביפן. באופן זה היתה להפקה אפשרות לבנות ארמון שלם, ולממש עשה ממש לשחזר חלקים מהעיר אוסקה, עיר הנמל והמסחר הגדולה של יפן באותה עת ומקום מושבו של השליט בפועל של יפן באותה עת. השליט הזה, הידיושי טויוטומי (טאיקורסמה בסדרה), בנה בעיר מבצר אדיר אך מת ב-1598, ובכך פתח את הדרך למאבק הכוח".

קריינס חי ונושם את האזור הזה. הוא חוקר במרכז המחקר הבינלאומי ללימודי יפן בקיוטו – מכון לאומי שהוקם ב-1987 – זה כ-20 שנה. בתחילת דרכו היו שחששו שהמקום יישמש כבית גידול לתפיסות לאומניות ולתיאוריות שיציגו את יפן כתרבות ייחודית, וישמשו כעלה תאנה להתפשטות הכלכלית. זה לא קרה. להפך, המכון הזה, הממוקם על גבעה מעט מבודדת בפריפריה העיר, גייס לא מעט אנשי אקדמיה זרים לשיירותיו וצמח להיות אבן שואבת לחוקרים יפנים וזרים כאחד שבאים מרחוק ונעזרים בצוות שלו ובספרייתו העשירה.

קריינס משמש כיום כמשנה לראש המכון, המערבי הראשון בתפקיד בכיר זה. כאשר ציינתי בפניו שניתן לראות בבחירתו לתפקיד סמליות מסוימת, רמוז לפתיחות חדשה, נדמה שהוא נרע קמעה. כחוקר בעל הישגים רבים וידע מופלג, שכל הקריירה שלו היתה ביפן, יש לו סיבה טובה לראות בבחירתו עדות למקצועיות ולוותרותו ולא. ובכל זאת, קשה לדמיין זה, לא כל שכן תכול עיניים ובהיר שיער, ממונה לתפקיד מעין זה רק לפני כמה עשורים.

האם אדם זה יכול כלל להיפך ליפני, אני שואל אותו. "גופנית, אני יכול להיות יפני", קריינס מודה, "אך אדם שעושה מאמץ להשתלב ולהכיר את התרבות יכול להיות מאומץ על ידי הקהילה. יש כיום יותר ויותר זרים ביפן והפתיחות רבה מאי פעם. גם היפנים משתנים כל הזמן. הם שונים עתה משהיו לפני 35 שנה, ולבטח ממה שהיו לפני 400 שנה". אם כך, מה ניתן ללמוד מהסדרה על יפן כיום, מדינה שמסמנת את העתיד בקידמה שלה, לצד אוכלוסייה מתכווצת וכלכלה שהפסיקה לצמוח? קריינס מהסס, ולאחר מחשבה ארוכה גורס שיש היבטים כלליים בדנ"א של היפנים שלא השתנו, ובעיקר דפוסי התנהגות בין אדם לחברו. עם זאת, הוא מדגיש שהחברה היפנית עשתה כבר דרך ענקית מאז, "ולמעשה, כבר בתקופת אדו (1600-1868), התקופה שהחלה עם עלייתו של השוגון טוגוגוואה אייאסו, החברה היפנית השתנתה מאד".

ולבסוף, האם יש סיכוי לעונה נוספת? קריינס אינו מעוניין להתחייב, אך רומז שאם תהיה עונה נוספת היא תעסוק בשנים שלאחר מכן, שבהן טורנאגה כבר מכהן כשוגון. הוא עצמו, ניתן לשער, ישמח להמשיך לייצג למפיקים. כמו ויליאם אדמס, הנווט האנגלי שהפך לסמוראי ונותר ביפן עד יום מותו ב-1620, גם הוא מתכוון להישאר.

התגובות בקרב היפנים לגרסת שנות ה-80 של "שוגון" היו שליליות. הייצוג של יפן בעיני המקומיים נתפס כמרושל ובנאלי, במיוחד ביחס לזה שניתן לגיבור האנגלי של הסדרה. הסדרה החדשה, שהתבססה על מחקר מקיף שערך קריינס, זוכה לעומת זאת לשבחים על הדיוק ההיסטורי

שרצה בהתחלה לשוב לארצו. עם השנים הוא נכנס לעומקה של התרבות המקומית עד כדי כך שכשהגיעו ליפן אנגלים נוספים, הם כבר לא ראו בו אחד משלהם. גם לי היה ניסיון כזה". ב-1981, שמונה שנים לפני שקריינס הגיע ליפן, הסדרה "שוגון" שודרה בטלוויזיה המקומית. התגובות בקרב הצופים היו לרוב שליליות, או לכל היותר פושרות. בעיניים מקומיות, הייצוג של יפן נראה מרושל ובנאלי, שלא לדבר על הייצוג המוגזם שניתן לגיבור האנגלי. באותה עת ליפנים היתה כבר היכרות וידידות כמעט אינטימית עם התקופה, הן בזכות סרטי קולנוע תקופתיים והן בשל שלל סדרות טלוויזיה מוקפדות ("טאיגה דר"ממה") ששודרו בסוף השבוע. קעת המצב שונה בתכלית. "זה מדהים, כמה שהתגובות ביפן עכשיו חיוביות", הוא מספר בעיניים בורקות. "הרבה אנשים כותבים ומברכים אותי. 'סוף כל סוף', הם אומרים, 'יפן האמיתית מוצגת לעולם'".

"הסדרה המקורית", קריינס מסביר, "היתה מג'ודת מבטו של בלקת'ורן ורק שלו, נקודת מבט מערבית. היו בה הרבה מאוד סטריאוטיפים, חלקם בעייתיים כיום". אחרי הכל, אני מעיר, קלאוול היה שבוי מלחמה בסינגפור שלוש שנים, ונותר במידת מה שבוי בידי תפיסות לגבי יפן שנותרו במערב אחרי המלחמה. קריינס מהנהן ומוסיף כי "הפעם, המפיקים שאפו להציג את נקודת המבט היפנית, ואף יותר מזה הם חיפשו את ההתנגשות בין שתי נקודות המבט".

מעמיתיו. החלטנו להתאים את ההתאבדות הזאת לימי הספר, בתקופת סנגוקו שהיתה עם אופי מעט שונה. במקור טורנאגה מצווה על טדיושי, אחד מנאמניו, לבצע ספוקו, אך בדרך כלל באותה עת היא היתה עדיין תוצר של החלטה עצמית, ולא עונש.

"האירוע מתרחש כבר בפרק הראשון בסדרה, כאשר במפגש בין חמשת העוצרים (שמונו לש"מור על בנו של השליט הקודם), טדיושי מתפרץ ומאשים את אישידו, יריבו העיקרי של אדונו טורנאגה, בפגיעה בכבודו. ההאשמה הזאת יוצרת מתח רב בין העוצרים שגורם לפגיעה בכבודו של טדיושי עצמו. לפיכך לא רק שהוא מבקש רשות לקחת את חייו בספוקו אלא אף מציע את חיי בנו העולה. טורנאגה נעתר, ובדיעבד, התברר לי שבשל תפקידו הפסיבי יחסית בפרשה הוא זוכה לסימפטיה גדולה יותר מהצופים".

שיתוף הפעולה בין קריינס למעצב התלבושות קרלוס רווריו וצוותו של כ-300 אנשי מקצוע זוכה לשבחים רבים. 2,300 התלבושות שמופיעות בסרט אינן רק ססגוניות להפליא אלא גם נאמנות למקור. אך ההשפעה התרבותית של קריינס בסדרה הרחיקה עוד מעבר לכך. "בהיבט הזה", הוא מוסיף, "הצעתי להראות בסדרה הצגה של תיאטרון הנו (Noh), שהסמוראים אהבו לצפות באותה עת". המפיקים פנו בהמלצתו לתיאטרון הלאומי בטוקיו ושילבו קטע נוסף בפרק השישי. "בנוסף", הוא מספר, "הצעתי לשלב רנגה